

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK PERSPEKTİFİNDEN TÜRK ANAYASALARINDA VATANDAŞLIK SORUNSALI

Şebnem Oğuz Uzunerⁱ

ÖZ

Vatandaşlık kavramı ilk kez Antik Yunan'da ortaya çıkmış ve her ülkede farklı tanımlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde baktığımızda ise vatandaşlık kavramının Osmanlılık temeli üzerinde inşa edildiğini görüyoruz. Değişen ulusal ve uluslararası koşullara uygun olduğu düşünülerek, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar vatandaşlık ve vatandaş olma/kabul edilme ile ilgili birtakım düzenlemeler yapılmasına rağmen en dikkat çekici değişiklik 1908'de yapıldı. Osmanlı Devleti'nin birçok farklı kültürü bünyesinde barındırması göz önüne alınarak vatandaş olma/kabul edilme statüsünü belirlemek hedeflendi. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle ulus-devlet oluşturmak ve Osmanlı Devleti'nin mirası olarak devralınan çok kültürlü toplum yapısını tek kimlik altında toplayabilmek için de anayasal düzenlemeler yapıldı. 1924, 1960 ve 1980 yılında düzenlenen anayasalarda vatandaşlık kavramının tanımında dönemin koşullarına uygun değişiklikler yer aldı. Bu çalışmada, vatandaş olma/kabul edilme kriterlerinin "vatandaşlık" kavramının doğuşu ile ne şekilde değişiklikler gösterdiği, çok kültürlülüğün anayasalarda vatandaşlık tanımını nasıl etkilediği Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti anayasaları özelinde, ilgili literatür taranarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: çok kültürlülük, vatandaşlık, anayasa, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti

THE PROBLEM OF CITIZENSHIP IN TURKISH CONSTITUTIONS THROUGH THE PERSPECTIVE OF MULTICULTURALISM FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC

ABSTRACT

The concept of citizenship first appeared in Ancient Greece and was defined differently in each country. When we look at the Ottoman Empire, we see that the concept of citizenship was based on Ottomanism. Although some regulations were made regarding citizenship and citizenship/acceptance until the declaration of the Second Constitutional Monarchy in 1908, considering that it was suitable for changing national and international conditions, the most significant change was made in 1908. It was aimed to determine the status of being a citizen/acceptance, considering the Ottoman Empire's incorporation of many different cultures. With the proclamation of the Republic, constitutional arrangements were made to create a nation-state and gather the multicultural society structure, which was inherited as the legacy of the Ottoman Empire, under a single identity. In the constitutions of 1924, 1960, and 1980, there were changes in the definition of the concept of citizenship under the conditions of the period. This study examined how the criteria of being a citizen/acceptance changed with the birth of the concept of citizenship and how multiculturalism affected the definition of citizenship in the constitutions of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey by reviewing the relevant literature.

Keywords: multiculturalism, citizenship, constitution, Ottoman Empire, Republic of Turkey

ⁱ Dr, Bağımsız araştırmacı. ORCID: 0000-0001-5147-6728. E-mail: sebnemoguz@gmail.com

Gönderim (Submission): 28.04.2022

Kabul (Acceptance): 11.06.2022

GİRİŞ

Vatandaşlık kavramı ilk kez Antik Yunan ve ardından Roma İmparatorluğu'nda kullanıldı. Antik Yunan site devletlerinde esas alınan vatandaşlık kavramının, ayrımcı olmasına rağmen aynı zamanda katılımcı özelliği de vardı. Site devletlerinde yaşayan ve reşit olan herkes vatandaş olarak kabul edilmiyordu, sadece reşit ve özgür olan erkekler vatandaşlık statüsüne sahipti. Kadınlar ve köleler bu tanımlamanın dışındaydı. Vatandaşlığın katılımcı özelliği, vatandaşların siyasi karar alma ve uygulama süreçlerinin tümünde söz sahibi olmasıydı. Vatandaş olarak kabul edilen reşit ve özgür erkeklerin, halk meclislerinde ele alınan kanunları tartışma, oylama, idarecileri seçme haklarıyla, vergi ödeme ve askerlik görevini yerine getirme gibi yükümlülükleri vardı (Erdem, 2012, s. 6). Roma İmparatorluğu'nda ise vatandaşlık kan bağıyla kazanılırdı. Evlat edinme gibi yöntemlerle yabancılar da Roma vatandaşlığına geçebilirlerdi. Atina'dan farklı olarak Roma'da siteye değil, devlete aidiyet vardı (Serbestoğlu, 2014, s. 18). Roma'da vatandaşlık, bireyin Roma hukukunun rehberliği ve korumasında yaşaması olarak görülüyordu ve Roma vatandaşlığı görevler ve haklar bütünü olarak tanımlanmıştı. Askerlik, vergi ödeme yükümlüğü görevleri, bireyin başka bir Roma vatandaşı ile ticaret yapabilme ve özellikle imparatorluk zamanında eyalet valilerinin otoritesine karşı korunma hakkı ile dengeleniyordu (Heather, 2007, ss. 51-52).

Bireylerin toplum içindeki statüsü yönetim gücünü elinde tutan kişi ya da kurumlarca belirlenmiştir. 1648'de imzalanan Vestfalya Antlaşması sonrasında devletler, toplumun tüm unsurlarını kapsayan eşit hak ve sorumlulukları olan ulus oluşturma çabasına girdiler. Bazı devletler ulusal değerleri esas alarak vatandaşlığı kan bağı ile tanımladı, bazıları da sınırları içinde yaşayanları vatandaş olarak kabul etti. Fransız İhtilali'yle de modern anlamda vatandaşlığın hukuksal çizgileri belirlenmeye başladı (Serbestoğlu, 2014, ss. 19-20). Böylece geleneksel toplumların ayrımcı siyasal uygulamalarına karşı eşitlikçi bir bakış açısı kazanıldı. Kişi hakları önemli hale geldi, özgür irade sahibi bireylerin etnik ve dini kimlikleri ortak ulusal bir kimlik altında toplanmaya başladı. Devlet, bireyleri ortak ulusal kimlik altında vatandaş olarak tanımladı (Polat, 2012, s. 6).

Vatandaşlık kavramının dört farklı şekilde kullanıldığını görüyoruz. Birincisi ulusal kimlik veya milliyet esasına dayalı, ikincisi evraklar temelinde, üçüncüsü haklar temeline dayalı, son olarak da görev ve sorumluluklara dayalı vatandaşlık. Ulusal kimlik veya milliyet olarak tanımlanan vatandaşlıkta bireyler varlığını devam ettirebilmek için ulusal kimliklerini öncelikli tutmuştur çünkü modern siyaset bireylerin sadece ulus devlet üyesi olarak var olabileceği etrafında şekillenmiştir. Evrak temeline dayalı vatandaşlıkta, kişilerin hukuki durumları resmî belgeler yani nüfus cüzdanı üzerinden tanımlanır. Haklar temelindeki vatandaşlıkta sosyal, siyasal ve sivil hakların doğuşu ve geçirdiği değişimler önemlidir. Bazı ulus devlet inşa süreçlerinde de vatandaşlık tanımı görev ve sorumluluklara dayalı olarak yapılmıştır. Cumhuriyetçi geleneğin ön plana çıktığı ulus devlet modelinde vatandaşlık hak ve özgürlüklerden çok görev ve sorumluluklara vurgu yapılarak tanımlanmıştır (Kadioğlu, 2008, ss. 25-28).

Vatandaşlık, gelişen ve değişen dünya düzeninde, milliyetçiliğin ortaya çıkması, göçlerle değişen etnik yapılar, çok kültürlü demografik göstergeler, küreselleşme ve ulus – devlet yapılarının değişime uğramasıyla çok tartışılan bir hal almasına rağmen en genel tanımı ile bireyin devletle arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülüklerini belirleyen hukuksal bağ olarak tanımlanmıştır. Tarih boyunca vatandaşlık kişiler tarafından talep edilen hakların bütünü olduğu kadar, devletler tarafından verilen bir statü ve kimlik niteliğinde de olmuştur (Polat, 2012, ss. 128-129).

ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Çoğu ülke kültürel bakımdan farklılıklar içerir. Son tahminlere göre dünyadaki 184 bağımsız devlet, 600 yaşayan dil grubu ve 5000 etnik grup bulunmaktadır. Çok az ülkede yaşayan vatandaşların aynı etnik ve ulusal kökene sahip oldukları söylenebilir (Kymlicka, 1998, s. 25). Çok kültürlülük kavramı ilk defa 1957 yılında İsviçre'de kullanılmış ardından 1960ların sonlarından itibaren Kanada'da İngilizce ve Fransızca dillerinin kullanımını konusundaki anlaşmazlıktan dolayı tekrardan gündeme gelmiş ve diğer Anglosakson ülkelerinde de tartışılmaya başlamıştır. Kanada'daki anlaşmazlık başkent Ottawa'nın federal yetkilileri tarafından Kanadalı toplumların çok kültürlü olmaları formülü ile çözülmüştür. Çok kültürlülük farklı kimliklerin tanımlanmasında esas alınmıştır (Özgül, 2021, s. 19; Akça ve Vurucu, 2016, s. 84).

Çok kültürlülük temel olarak, kültürel çeşitliliğin kaynağı belirli, bir devlet içinde birden fazla ulusun bir arada yaşamasıdır. Bundan dolayı birden çok ulusu bünyesinde barından bir devletin ulusal bir devlet olduğunu söyleyemeyiz. Farklı ulusların bir arada yaşamaları ve tek bir devlet çatısı altında toplanmaları istila, işgal ya da bir emperyalist güçten diğerine kaçış şeklinde olmayıp, gönüllü olarak da gerçekleşebilir (Kymlicka, 1998, s. 39).

Ahmet İnel çok kültürlülük kavramı için birbirine zıt iki tanım yapar. Birincisi yasal olarak vatandaş olan ancak farklı din, dil ve etnik kökene sahip bireylerin farklılıklarını korumasını çok kültürlülük olarak tanımlar. Bu tanıma göre, her kültür kendine ait özerk yaşam alanlarına sahip olarak yaşar. Çok kültürlü bir yapı içindeki her grup içinde yaşadığı toplumun bir parçası olmaya çalışırken, farklılıklarını da muhafaza eder. Kendi kültürü içinde diğer kültürler ile birbirine karışmadan varlığını sürdürür. İkincisi ise farklı kültürlerin karşılıklı etkileşimine dayalı "eritme potası" pratiğidir. Bir tarafta bir köken kültürü diğer tarafta ise ortak kültür yer alır. Köken kültürün kamusal alanda ne kadar ve hangi şartlara göre var olacağı ya da olmayacağı yasalarla belirlenir. (İnel, 2001, ss. 100-101).

Çok kültürlülüğün temeli olan etnik kimlikler birçok farklı değişkenin bir araya gelmesi ile oluşur. Milliyet, ırk, din ve dil etnik kimlik oluşumunda belirleyicidir (Konuralp, 2018, s. 134). Bununla birlikte farklı kültür ve ırktan gelen toplulukların bir arada yaşaması tarih boyunca tüm toplumlarda üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olmuştur (Şan ve Haşlak, 2012, s. 31). Çünkü etnik kimlikler bir hukuk sorunu ya da bir olgu olarak devlet politikalarının önemli bir unsuru ve biçimlendiricisi haline gelmiştir. Etnik olarak tanımlanmış ve tanınmış gruplar farklı siyasi görüş, hedef ve ideolojiye sahip olduklarından, ulus devletin oluşumu sürecinde ve vatandaş olma/kabul edilme koşullarında belirleyicidir (Fenton, 2001, s. 32).

Çok kültürlü toplumlarda ulusal kimlik bütün vatandaşları kapsamlı ve aynı zamanda onları topluluğun eşit derecede değerli ve meşru üyeleri olarak kabul etmelidir. Ancak söz konusu toplumların büyük kısmında çoğunluktaki topluluk, tüm bireylerin eşit haklara sahip olmasına teoride istekli olmasına rağmen pratikte demokratik, tarihsel ve diğer nedenlerle ülkeyi paylaşmaya açık değildir ve ulusal kimlik tanımının kendi ayrıcalıklı konumunu yansıtmada ısrarlıdır (Yazıcı, 2015, s. 45). Bu bağlamda vatandaşlık grup farklılığına dayalı olduğunda en önemli işlevi olan bütünleştiriciliğinden söz etmek mümkün değildir. Toplum duygusu ve ortak bir hedefte birleşmesine araç olamaz. Karşılıklı güvensizlik ve çatışmanın yayılmasını engelleyemez (Kymlicka, 1998, s. 267). Etnik referanslar üzerinden tanımlanan ulusal kimlik genellikle birleştirici olmaktan çok ayrıştırıcıdır. Kabul edilen üst kimliğin merkezinde yer alan etnik değerleri paylaşmayan topluluklar ortak ulusal değerleri paylaşmak konusunda gönülsüzdür. Üst kimlik içerisinde kendi kültürel ve etnik değerlerini bulamayan toplulukların kendi kültürlerine daha fazla bağlandıkları söylenebilir. Bundan dolayı ulusun etnik olmayan

bir şekilde tanımlanması çok kültürlü toplumlarda birliğin devam edebilmesi için hayati önem taşır (Yazıcı, 2015, ss. 46-47).

Çok kültürlülük küreselleşme, modernleşme, demokrasi, çoğulculuk, insan hakları gibi politik gündemle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla güncel siyasi gelişme ve mücadelelerin de merkezinde yer almıştır (Çelik, 2008, s. 322). Kültürel çeşitliliğin ne olduğu ve kimleri kapsadığı konusunda tam bir fikir birliği olmamakla birlikte, eşit vatandaşlık prensibi ile eşit hak ve görevler tanımlanarak etnik, dini ve kültürel tüm özellikler bir potada eritmeye çalışıldı (Baş ve Yıldırım, 2012, s. 505). Ulus devlet yapısında etnik ve kültürel öğelerden çok vatandaşlık bağı önem kazanmış, etnik ve kültürel farklılıklar tek çatı altında toplanmıştır. Ulusal kimlik inşası, farklılıkları ortadan kaldırarak veya yok sayarak aynı siyasal birim içindeki bireyleri eşit vatandaşlar olarak tanımlamaktır Toplumsal birlik ulus devlet sınırları içinde yasalar çerçevesinde eşit hak ve özgürlükler tanımlanarak sağlanmıştır. (Özdil, 2021, ss. 22-34). Çok kültürlü bir toplumun ulusal birlik içinde beraber yaşayabilmesinin temelinde yasal düzenlemeler vardır (Özensel, 2012, s. 57).

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK, VATANDAŞLIK VE ANAYASAL DÜZENLEMELER

Çok kültürlülük farklı etnik, dini ve kültürel grupların içinde yaşadıkları devletlerin ne gibi politikalar izleyeceğinin tartışıldığı bir kavram olduğundan, eşit vatandaşlık ilkesine dayanan ulus devletler içerisinde farklı kimliklere sahip grupların talepleri her ulusun kendi özel şartları içinde değerlendirilmektedir (Baş ve Yıldırım, 2012, s. 502). Tasarlanan vatandaşlık kavramının meşruiyetinin sağlanması için sadece politik ve ekonomik güç yeterli değildir. Birleştirici manevi öğelere de ihtiyaç vardır ve bunun için kültür bir araç olarak kullanılır. Toplumda çeşitlilik ne kadar fazla ise birlik ve uyuma ihtiyaç da o kadar fazladır (Gören, 2019, ss. 6-7).

Osmanlı Devleti'nde genel vatandaşlık anlayışı Osmanlılık temeline dayanıyordu. Bu durum, imparatorluk himayesinde yaşayan milletlerin özel kimliklerinin üstünde olan bir aidiyet düzenini ifade etmektedir. Bu fikrin temel hedefi, farklı milletlerin bir arada yaşadığı topraklarda tek devlet olabilme ve varlığını devam ettirebilmedir (Işın ve İşyar, 2005, ss. 79-81).

Osmanlı Devleti'nde kimlik, soyut düzeyde Osmanlı, somut düzeydeyse din ve yerel farklılığa göre tanımlanmıştı (Polat, 2012, s. 133). Osmanlı topraklarında yaşayan birbirlerinden farklı etnik köken ve kimliğe sahip gruplar yüzyıllarca yan yana ve kendi kültürlerini koruyarak yaşadı. Vatandaşlık, Türk, Rum, Bulgar, Arap vs. olarak değil, Müslüman ve gayrimüslim olarak ayrılarak, Müslüman, Rum, Ortodoks, Katolik, Protestan ya da Yahudi olarak sınıflandırıldı. Bu gruplara dahil olmanın belirleyicisi, milliyet değil din ya da mezhepti (Bozkurt, 1996, s. 1). Müslümanlar ve gayrimüslimler yan yana ibadet ettiler, eğitim aldılar ve kendi öz kültürlerini zenginleştirdiler. Her cemaatin hukuki gelenekleri ve uygulamaları özellikle ölüm, evlenme, miras gibi alanlarda saygı ile karşılandı ve imparatorluk sınırları içinde her yerde uygulandı. Farklı alfabeler kullanan birçok dil ve edebiyat gelişti. Bir taraftan ekonomik ve askerî açıdan güçlü bir devlet yaratılırken diğer taraftan da çok kültürlü bir toplum yönetildi. Bu farklılıkların içinde birliğin sürdürülmesini sağlayan şey Osmanlı millet sistemi ve gayrimüslimlere din, kişisel statü, kültür ve her türlü cemaat hizmetinde önemli ölçüde özerklik tanınmasıydı (Özbudun, 2014, ss. 45-46).

Çok kültürlülük üzerine inşa edilen Osmanlı sistemi uzun yıllar devam etti ve herhangi bir sorun yaşanmadı (Kaya, 2007, s. 47). Osmanlı Devleti, din ve vicdan özgürlükleri konusunda

hoşgörülü sahibi olmasına rağmen mevcut durum değişen dünya değerlerini karşılayabilmek için yetersiz kaldı. Fransız İhtilali ile başlayan bağımsızlık hareketleri, Osmanlı bünyesinde yaşayan toplulukları da etkiledi, ayaklanmalar, bağımsızlık talep ve girişimleri, yönetimi bu konuda çözüm yolları aramaya sevk etti (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 21).

Çözüm arayışları içinde en önemli olanlardan biri Tanzimat Dönemi, yenileşme hareketleri oldu. Bu dönemde kişi hak ve özgürlükleri konusunda bir takım yeni uygulamalar başlatıldı. Kişilerin can ve mal güvenliğinin sağlanması padişahın iradesinden çıkartıldı ve kanuni düzenlemeler yapıldı. İltizam sistemi yerine sabit ve düzenli bir vergi sistemi getirilerek, düzenli askere alma usulü uygulanacağı vaat edildi. 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayûn'da yer alan, "Bu İmparatorluk ödünleri dini ya da mezhebi ne olursa olsun bütün uyruklarımızı kapsar" ifadesiyle, Osmanlı tebaasından herkesin kanun önünde eşitliği resmî politika hâline getirildi (Dönmez, 2019, ss. 42-43).

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nin tanıdığı hakları yetersiz, verdiği sözleri tutulmamış bulan Batılı Devletler, Osmanlı bünyesindeki azınlık vatandaşları için yeni ayrıcalıklar talep etti ve 1856 yılında Islahat Fermanı yayınlandı. Gayrimüslimlerin zımmîlik sıfatı kaldırılarak yönetim şekli tamamen ve hukuken değiştirildi. Ferman ile Osmanlı tebaasının Osmanlılık ilkesine dayalı vatandaşlık bağı ile devlete bağlanması amaçlandı. Tek vatandaşlık kavramı bağlamında eşit yasal, politik, ekonomik ve sosyal haklarda eşitlik sağlandı. Millet-i hâkime olan Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa kanunlar önünde eşitlendi (Gümüş, 2008, s. 231). Dönemin basını Islahat Fermanı'nı Osmanlı Devleti'nin idari bağımsızlığını olumsuz yönde etkileyen ve iç idarenin işleyişini bozan bir düzenleme olduğu düşüncesi ile eleştirdi. Gayrimüslim tebaaya tanınan hakların eşitlikten ziyade imtiyaz olduğu ve Osmanlı idaresini Avrupalı devletlerin müdahalesine açık hale getirdiği ifade edildi (Aydoğdu, 2020, s. 638). Bülent Tanör'e göre, Müslüman olmayan uyrukların Müslümanlarla her yönden eşit hale getirilmesi amaçlanmış olsa da aslında Islahat Fermanı, azınlıkların, ulusal bağımsızlıklarının ilan edildiği bildiri sayılabilir (Tanör, 2016, ss. 96-97).

Yapılan tüm düzenlemelere karşın Osmanlı Devleti bünyesindeki farklı unsurların değişen koşullardan dolayı talepleri artarak devam etti ve yabancı uyruğuna geçerek kapitülasyonlardan yararlanmanın yollarını aramaya başladılar. Bunun üzerine 1869 yılında Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yayımlandı. Buna göre, Osmanlı uyrukluğunun kazanılmasında soydanlık (kan bağı) ilkesi benimsendi. Anne veya babası Osmanlı soyundan olanlar Osmanlı Devleti vatandaşı kabul edildi. Ayrıca toprak ilkesi de Osmanlı uyrukluğunun kazanılmasında başvurulan bir yöntem oldu. Bunun için Osmanlı sınırları içinde doğan çocukların erginliğe erişmelerinden başlayarak, üç yıl içinde Osmanlı uyruğunu elde etmek için istekte bulunmaları gerekmekteydi. Kararname ile Osmanlı topraklarında ikamet edenler Osmanlı vatandaşı sayıldı. Bu sayede yabancı uyrukluğun iddiası engellenmek istendi. Bu maddeye göre, farklı bir devletin vatandaşı olduğunu ileri sürenlere bunu kanıtlama mecburiyeti getirildi. Tabiiyet Kanunnamesi devletin bütünlüğü esasını dikkate alarak, milliyetçilik isyanlarına karşı pratikte bir önlem olarak görüldü (Topçuoğlu, 2019, s. 1825). Tabiiyet Kanunnamesi ile Müslüman ve gayrimüslim ayırımı kaldırılmış ve vatandaşlığın hukuksal statüsü belirlenmiş olsa da kadın ve erkek Osmanlı vatandaşları arasındaki ayırım devam etti. Buna göre, yabancı bir kadınla evlenen Osmanlı vatandaşı bir erkek vatandaşlıktan çıkarılmasına karşın Osmanlı vatandaşı bir erkekle evlenen yabancı bir kadın Osmanlı vatandaşı kabul edildi. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e taşınan bu uygulama 1929 yılına kadar devam etti (Üstel, 2008, s. 26).

Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü yapısındaki toplulukların taleplerine karşılık gelmeyen ve yetersiz bulunan düzenlemeler, 1876'da ilk Anayasa'nın ilan edilmesi ile devam etti. Anayasa, Osmanlı Devleti topraklarının bir bütün olduğu ve hiçbir şekilde ayırım kabul edilmeyeceği

maddesi ile başladı. Vatandaşlık sorunsalı, 8. Maddede Osmanlı tabiiyetindeki herkesin Osmanlı sayılacağı ifadesiyle aşılına çalışıldı. 9. Maddede Osmanlıların tümünün kişisel ve hukuki özgürlüğe sahip olduğu ve başkalarının özgürlüğüne müdahale hakları olmadı belirtildi. 11. Maddede, devletin dini İslâm olmakla beraber, tebaanın tümünün kendi dinini yaşamakta devletin koruması altında olduğu taahhüt edildi. Okullarla ilgili olan 16. Maddede ise, bütün okulların Osmanlı terbiyesi sağlamak üzere devlet denetiminde olduğu ancak kimsenin inancına zarar gelmeyeceği garanti edildi. 17., 18. ve 19. Maddelerde Osmanlıların tümünün, devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmek şartıyla ehliyet ve kabiliyetlerine göre, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin devlette görev alabileceği ve bu konuda eşit olduğu anayasa güvencesi altına alındı. Mülk edinme hakkı ile ilgili olan 21. ve 22. Maddede, herkesin mal ve mülk edinme hakkı, mal ve mülklerin güvence altında olduğu ve değer pahası peşin verilmediği sürece kimsenin tasarrufuna el konulamayacağı belirtildi. 23. maddede yapılacak Usulü Mahkeme Kanunu hükmünce, hiç kimsenin kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye zorlanamayacağı ifadesi yer aldı. 25. Maddede ise vergi düzenlemesi ile ilgili olup, bir kanuna dayanmadıkça hiç kimseden vergi adıyla bir akçe dahi alınamayacağı hükmü yer aldı. 68. Maddede, Heyet-i Mebusan üyeliğine Osmanlı tebaasından, Türkçe okuyup yazabilen, herhangi yabancı bir devletin hizmetine girmemiş, en az 40 yaşındaki kişilerin seçilebilecekleri belirtildi (Tanilli, 1980, ss. 4-12).

Kanun-i Esasi'nin ifade ettiği tanıma göre, vatandaşlığın belirleyicisi olarak, herhangi bir etnik, dini ya da mezhep kimlik tanımlamasına referans alınmamıştır. Tam tersine, dini ve mezhebi ne olursa olsun, Osmanlı Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Osmanlı olarak kabul edileceği net bir şekilde belirtilmiş, bütün farklılıkları kapsayan bir vatandaşlık tanımı geliştirilmiştir. Vatandaşlık tanımına esas alınan Osmanlılık, bütün kimlikler karşısında tarafsız bir ifade olduğundan, bu tanımla kültürel benzeşme değil, siyasi birliktelik esas alınmıştır (Erdem, 2012, s. 10).

Anayasa, klasik kişi hak ve özgürlüklerini tanıdı ancak buna rağmen tanıdığı hak ve özgürlükleri koruyan bir güvence mekanizmasına sahip değildi. Anayasanın 4. Maddesinde ifade edildiği üzere padişahın herhangi bir sorumluluğu yoktu ve kişiliği kutsaldı. 1876 Anayasasının önerdiği sistemin temeli halk değil, padişah ve küçük bir ölçüde de olsa siyaset yapma olanağına sahip bir azınlıktı. Parlamento toplantıya çağırma veya feshetme, padişahın yetki alanı içinde kabul ediliyordu. Hükümeti kurmak ve görevden uzaklaştırmak da padişaha tanınmış bir haktı. Ayrıca, padişah yasama organının faaliyetlerine müdahale etme yetkisine sahipti. Bu sayede etkin bir şekilde sınırlanamayan ve denetlenemeyen padişahın, sınırlama ve denetleme yetkisi vardı. Bu yönüyle 1876 Anayasası, uyrukluktan vatandaş olmaya geçişi tam anlamıyla sağlayamamıştır. Padişah karşısında güvenceye sahip olunamadığından geleneksel toplumda var olan tebaa durumu da geçerliliğini korudu (Tanör, 2016, ss. 137-141). Kanun-i Esasi gerçek anlamda meşrutiyet yönetimine geçişin olmasa da mutlakıyetten çıkışın bir adımıdır. Yarı meşruti olarak tanımlanabilecek sistemde padişah yargı, kısmi de olsa yasama işlevi bakımından egemenliğin tek ve mutlak sahibi olma özelliğini kaybetti. Toplumun ve kişinin bir takım hak ve özgürlüklerini ferman tipi de olsa bir anayasa ile tanıdı. Bu şekilde monarşi kendini sınırladı, mutlak olmaktan çıkıp ılımlı, anayasalı ve parlamentolu bir hale geldi. Ancak tam anlamıyla meşruti, anayasal ve parlamenter bir niteliğe de kavuşmadı (Tanör, 2016, s. 149).

Anayasa'nın ilanı ve seçimlerle oluşturulan meclisteki gayrimüslim mebuslar Osmanlı vatandaşı olma bilicinden uzak, Avrupa'nın da etkisi ile kendi topluluklarının menfaatlerini ön planda tutuyordu. Ermeni mebuslar Ermenistan için Rumlar da daha fazla Osmanlı toprağının Yunanistan'a katılması için uğraşıyordu. II. Abdülhamit devam etmekte olan Osmanlı – Rus

Savaşı'nın olağanüstü şartlarını ve gayrimüslim mebusların faaliyetlerini göz önüne alarak 14 Şubat 1878'de meclisi feshetti (Eraslan ve Olgun, 2006, ss. 51-52).

1908 yılı Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Hem uluslararası hem de iç siyasette yaşanan gerilimler, Avrupalı devletlerin müdahaleleri ve giderek artan özgürlük ve hak talepleri sonunda II. Abdülhamit, 24 Temmuz'da anayasayı yeniden yürürlüğe koydu (Özyüksel, 2011, s. 240). II. Meşrutiyet'in hedeflediği siyasal modernleşme yeni bir siyasal – kamusal alan anlayışını ve onun aktörü olan vatandaş tanımladı. Bu dönemde yapılan düzenlemeler ile vatandaş ile devlet arasındaki siyasal ve hukuksal kurallar belirlendi (Üstel, 2008, s. 27). 1876 Anayasası tekrar işler hale getirilerek birtakım değişiklikler yapıldı. 1876'da hazırlanan metin, kişi özgürlüğünü sadece yasadışı cezalandırmalara karşı korurken, 1908'de yapılan düzenlemenin 10. Maddesine hem cezalandırmalar hem de tutuklamalar bakımından yasaya uygunluk koşulu getirdi. 113. Maddede yer alan padişaha tanınan sürgüne yollama yetkisi ile ilgili kısım da 1909'da Anayasadan çıkartıldı. Düşünce ve kanaat özgürlüğüne 1909'da da yer verilmedi. Ancak basının ön denetime tabii tutulamayacağı hükmü getirilerek, sansürcülüğün önüne geçilmek istendi. Bunlara ilave olarak toplanma ve dernek kurma hakları da getirildi. II. Meşrutiyet'in temel hak ve özgürlükler bakımından 1876'da yapılan düzenlemelere göre daha nitelikli olduğu söylenebilir. Devlet kurumunun yeniden düzenlenişi ve kişi hakları açısından, ilk defa gerçek anlamda parlamenter, meşruti bir monarşi kuruldu (Tanör, 2016, s. 197).

Osmanlılık anlayışına göre, hukuki eşitlik ve temel hakların sağlanması halinde devlete bağlılığın sağlanmış olması gerekmektedir. Ancak yapılan reformlara rağmen beklenen olmayınca reform yapmanın tek başına yeterli olmadığı düşünülerek sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için gayrimüslimlerin devletten daha iyi hizmet alıp ekonomik olarak daha rahat yaşamalarının sağlanmasına özen gösterildi. Tüm çabalara rağmen Balkanlardaki bağımsızlık talepleri son bulmadı, atılan adımlar Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalesini ve gayrimüslimler üzerindeki etkisini azaltmadı (Serbestoğlu, 2014, s. 51).

Çok kültürlü toplumlarda vatandaşlık politikasının uygulanması pratikte toplumsal ve politik varlık üzerinde negatif etkiye sahiptir. Bireyler vatandaşlık hakkı kazanmış olsalar da ait olmama ya da benimseyememe sorunları nedeni ile kimlik karmaşası yaşayabilirler (Kurnaz, 2012, s. 45). Osmanlı Devleti'nde de zamanla vatandaş olduğu devlete entegre olacağı düşünülen topluluklar etnisite, din, dil taleplerini dile getirmek için daha fazla hassasiyet gösterdiler. Çünkü vatandaşlık aynı zamanda vatansever olmayı, sadakat ve özveri gibi erdemlerle devleti en üste taşıyan bir yapıyı da beraberinde getirmektedir (Erdoğan ve Vatandaş, 2020, s.2790).

II. Meşrutiyet döneminde yapılan düzenlemeler Osmanlılık idealiyle gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu dönem, Osmanlı çatısı altında yeni bir ulus devlet inşa süreci olarak tanımlanabilir. Osmanlı kimliği bir tür anayasal vatandaşlıktı ve Osmanlı topraklarında yaşayan tüm unsurları kapsıyordu. Bireyi cemaat üyesi olmaktan çıkartıp vatandaşa dönüştürmek hedeflenmişti. Bu sayede güçlendirilmiş Osmanlı kimliği ile dış müdahalelerin de önü kesilebilecekti. Ancak değişkenlik içeren siyasi koşullar, Balkan Savaşı sırasında ve sonrası ortaya çıkan zorluklar hedeflenen ile ulaşılan sonucun örtüşmediğini gösterdi (Toprak, 2005, s. 78).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK, VATANDAŞLIK VE ANAYASAL DÜZENLEMELER

Modern toplumların hemen hepsinde baş gösteren etnik, dini, cinsel ve dilsel kimlik temelli çatışmaları yatıştırmak ve farklı kimlikleri birada tutacak bir çözüm üretmek için yapılan çalışmaların odağında hep vatandaşlık olmuştur (Bilgin, 1998, s. 151). Modern devlet anlayışında vatandaşlık kavramının merkezinde bireylerin yerel ve ulus-devlet öncesi topluluklara olan bağlarının yerine bir devlet etrafında birleştirilmesi yer alır. Vatandaşlık yeni ulusun ve milliyetçiliğin yaratılmasını içerir. Ulus devlette bireyler devlete vatandaşlık bağı ile bağlıdır (Gülalp, 2007, ss. 12-13). Toplumsal alanda birliği sağlamak için tek boyutlu bir yapı oluşturulması amaçlanır. İnşa edilen ulus dinsel, etnik, dilsel ve kültürel anlamda baskın unsur hale getirilir ve her birey aynı ulusal kimlik altında belli görevlere sahip vatandaş olarak kabul edilir (Ercins ve Görüşük, 2016, s. 388).

Türkiye Cumhuriyeti'nde ulusu ve milliyetçiliği önceleyen bir devletten söz edilebilir. Devlet odaklı bir siyasal birlik Türk ulus devletinin kurucu unsuru olarak ortaya çıkar. Ayşe Kadioğlu'na göre, Türk devletinin milletinden ayrılmazlığı ve sınırlarının değişmezliği Türk ulusal kimliğinin köşe taşlarıdır. Bundan dolayı Türk vatandaşlığı devlet otoriteleri tarafından tanımlanmıştır (Kadioğlu, 2008, s. 174).

Bağımsızlık mücadelesinin sürdürüldüğü yıllarda eski düzeni temsil eden Kanun-i Esasi ile bir yere varılamayacağı düşünülerek 1921 yılında yeni bir anayasa hazırlandı (Özbudun, 1993, ss. 4-5). 24 maddeden oluşan anayasada vatandaşlık kavramının net ve kesin bir şekilde sınırları çizilmemesine rağmen nasıl tanımlandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 3. Madde önemlidir. Bu maddede “Türkiye Devleti” ifadesine yer verildi. Devletin “Türk Devleti” olarak değil de “Türkiye Devleti” olarak adlandırılması önemlidir. Bunun temelinde Millî Mücadeleye sadece Türklerin değil, diğer unsurlarında katılmış olması ve bu unsurların kendi kimlikleri konusundaki hassasiyetleri vardı. Birliği bozacak ve Millî Mücadeleyi zaafa uğratacak bir ifadenin kullanılmasından bilinçli olarak kaçınıldı. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1920'de Bakanlar Kurulu üyelerinin seçimine dair bir kanun tasarısının görüşüldüğü sırada Meclis'te yaptığı konuşmada “efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim. Burada ifade edilmeye çalışılan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep bir İslam topluluğudur, samimi bir bütündür” (Coşkun, 2008, s. 9) diyerek, etnik ve kültürel bağların önemli olmadığını altını çizmiştir. Devlete “Türk” yerine “Türkiye” denilmesi de anlamlıdır. Bu anlayışa göre, devleti oluşturan vatandaşların kimlikleri arasına bir hiyerarşi yoktur. Bundan dolayıdır ki, “Türkiye Devleti” tanımı, farklı dil, kültür ve soydan gelen, sınırları çizilmiş bir coğrafyada yaşayan insanların yeni bir devletin çatısı altında bir arada olmalarının ifadesiydi (Tanör, 2016, s. 254).

Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce coğrafi olarak hangi sınırlar içinde yer alacağı Lozan Antlaşması'nda belirlendi. Lozan Antlaşması sadece ülke sınırlarını belirlemesi bakımından değil aynı zamanda Türkiye'nin vatandaşlık tanımını ve bu tanım içerisinde ülkede yaşayan azınlıkların statüsünü belirlemesi bakımından da önemlidir. Azınlık statüsünün belirlenmesinde Osmanlı'daki millet sistemi referans alınarak, toplum dini açıdan kategorize edildi ve ülkede yaşayan gayrimüslim vatandaşlar azınlık olarak tanımlandı (Yazıcı, 2015, s. 93).

Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü toplum yapısının mirası üzerine kurulan yeni Türkiye Devleti'nde, Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni bir anayasaya ihtiyaç duyuldu. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bir anayasada bulunması gereken tüm hususları düzenleyen bir anayasa değildi. Olağanüstü bir dönemde ve olağanüstü şartlar altında yapılmıştı. 29 Ekim

1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile beraber, dönemin gerektirdiği birtakım değişiklikler yapılmışsa da yeni bir anayasaya olan ihtiyaç devam etmekteydi (Özbudun, 2012, s. 1). Bununla birlikte Türkiye'nin etnik ve kültürel farklılığı yeni kurulan devletin temel metinleri oluşturulurken bir sorun olarak ortaya çıktı. 1924 Anayasasının hazırlanma sürecinde anayasa taslağı TBMM'de tartışılırken Türkiye sakinlerini tanımlayan 88. Madde yoğun tartışmalara neden oldu. Bazı milletvekilleri anayasanın ülkedeki bütün insanları Türk olarak kabul etmesi gerektiğini savunurken meclisin çoğunluğu bu fikre, her ne kadar vatandaş olsalar da Ermenilerin ve Yahudilerin etnik kimlikleri kadar dillerini de terk etmedikleri sürece Türk olarak tanımlanmalarının mümkün olmadığı gerekçesi ile karşı çıktı. Anayasa Ermenileri, Yahudileri ve diğer gayrimüslimleri milliyete bağlı olarak değil vatandaşlık bakımından Türk olarak tanımalıydı (Yazıcı, 2015, s. 98). Tartışmaların sonunda geline nokta Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası, vatandaşlığa ilişkin getirdiği tanım itibarıyla, 1876 ve 1921 Anayasalarından bir kopuşu simgelemektedir (Erdem, 2012, s. 11). 1924 yılı anayasası bazı ifadeleri ile 1921 Anayasasından oldukça farklıdır. Bu anayasada kültürel çoğulculuk söyleminden kesin bir dönüş yapıldı (Özbudun, 2012, s. 64). Vatandaşlık 88. Maddede tanımlandı. Buna göre, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur. Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbundan doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbundan Türkiye'de doğup da memleket dahilinde ikamet ve senni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir" (TBMM, 1924). Anayasa ırksal ve dinsel farklılıkların olduğunu kabul etmekle birlikte "Türklük" sıfatına böyle bir anlam yüklemeyerek, coğrafi ve siyasi birliği vatandaşlık bağı ile vurgulanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk de "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir" ifadesiyle vatandaşlık kavramının tanımını yapmıştır. Milliyetin esası ırka değil siyasi sadakate göre belirlenmiştir (Tanör, 2016, ss. 309-310). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm diyene" sözü, sert ve kesin anlamlar içermiyordu. Türkiye sınırları içinde yaşayan herkesin Türk olduğunu ve en ufak bir dışlama ya da ayrımcılıkla karşı karşıya kalmadan eşit haklardan faydalanabileceğini ve bu tanım ile farklı etnik ya da dinsel kimliklerin bir arada olabileceğini ifade etmişti (Ünsal, 1998, ss. 29-30).

1924 Anayasası ile Cumhuriyetin kuruluşu tamamlanarak ve çok partili demokratik hayata geçiş de bu anayasa ile sağlandı. Anayasada temel hak ve özgürlükleri tanınmış ve bunları düzenleme yetkisi hükümete bırakılmıştı. Hem tek parti döneminde hem de Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu yıllarda hak ve özgürlükler, kanunlar çıkarılarak kolayca sınırlanmıştı. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyebilecek herhangi bir organ da yoktu. 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri müdahale sonucu, çok partili sivil yönetimin yerini askeri yönetim aldı. 1961 yılında yapılan yeni anayasa da bu askeri müdahalenin ve bunu besleyen koşulların ürünü olarak askeri rejim ortamında hazırlandı (Gülener, 2007, s. 59).

1961 Anayasasının 66. Maddesindeki vatandaşlık tanımına göre, Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür. Türk anne ve babadan olan çocuklar Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anneden doğan çocukların vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir. Vatandaşlık, kanunun uygun gördüğü şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana ihanet suçu işlemedikçe, vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz (TBMM, 1982).

1961 Anayasasında, 1924 Anayasasının aksine, hak ve özgürlüklerin düzenlendiği maddelerin hemen hemen tümünde "Herkes..." diyerek söze başlandı. Hak ve özgürlükler söz konusu olduğunda Türk ya da yabancı olmasına bakılmaksızın herkes birey olarak kabul edildi. Buna

rağmen, yabancıların hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanmalarını engelleyen koşullara da yer verildi. Buna ilişkin olarak 13. Maddede açıklama yapılarak, “Bu kısımda gösterilen hak ve hürriyetler, yabancılar için milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir” ifadesi kullanıldı. Devletin niteliklerinin açıklandığı 2. Maddede, Türkiye Cumhuriyeti’nin, insan haklarına saygılı, laik, milli, demokratik ve sosyal hukuk devleti olduğu hükmü yer aldı. 1924 Anayasasına, 1937 yılında yapılan değişiklikle getirilen milliyetçi sözcüğüne bu anayasada özellikle yer verilmek istenmemiş, bunun yerine milli sözcüğü kullanılmıştır (Polat, 2012, s. 151).

1961 Anayasasında vatandaşlığın tanımlandığı maddede dikkat çeken bir nokta, vatandaşlık bağı ile bağlı olunan devletin adının “Türk Devleti” olarak ifade edilmiş olmasıdır. Öte yandan, devletin adı ise, “Türkiye Cumhuriyeti” ifadesiyle tanımlanmıştır. Cumhuriyetin niteliklerinin düzenlendiği maddede de devletin adı gene “Türkiye Cumhuriyeti” olarak geçmektedir (Erdem, 2012, s. 12).

1961 Anayasası ile sosyalist partilerin kurulmasına yeşil ışık yakılmış, basın özgürlükleri neredeyse sınırsız kullanılmaya başlamış ve sendikalar geniş haklara sahip olmuştu. Bununla beraber anayasada tanımlanan hak ve özgürlükler günden güne artan toplumsal çatışmalara neden oldu. 1968 yılında yaşanan öğrenci olayları ve kamu huzurunu bozan yasadışı eylemler yaşandı. Tüm bunlardan dolayı 12 Mart 1971 askeri muhtırası gerçekleşti ve özgürlükler rafa kaldırıldı (Polat, 2012, s. 153). 12 Mart’tan sonra Milli Eğitim Temel Kanunu getirilerek, muhtıra öncesi süreç durduruldu ve Türk Milli Eğitimi’nin genel amacının, Atatürk İnkıplaplarına ve Türk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, vatandaşlar yetiştirmek olduğu vurgulandı (TBMM, 1973, s. 5101). Söz konusu kanunun 11. Maddesine demokrasi eğitiminin hedefleri ve sınırları belirlenir ifadesi eklendi. Buna göre güçlü, demokratik ve istikrarlı toplum düzenini sağlamak için vatandaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinde, ülke değerlerine saygı ve sorumluluk duygusu hâkim olmalıdır. Anayasada ifade edilen Türk milliyetçiliğine aykırı siyaset ve ideolojik davranışların ve bu nitelikteki gündelik siyasi olay ve tartışmalara hiçbir şekilde izin verilemez (Üstel, 2008, s. 266).

12 Eylül 1980 darbesinden sonra vatandaşlık tanımında “millileşme” politikası en önemli belirleyici oldu. Olağanüstü şartlar nedeniyle yeniden tanımlanan vatandaşlık, anarşist olarak algılanmaya dönüşen yabancı ideolojilere karşı Atatürk milliyetçiliği ve milli şuuru hâkim kılmayı hedefledi. 1980’lerin kabul görür vatandaş algısı, 1982 Anayasası’nın kurguladığı birey-toplum-devlet ekseninde anlam kazandı (Yazıcı, 2009, ss. 67-68).

1982 Anayasasında vatandaşlığın tanımı 66. Maddede yapıldı. Buna göre, Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür. Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılmaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılmaz (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001, s. 159).

1961 Anayasasında yer alan, “Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir” ifadesi, 1982 Anayasasının orijinal halinde de mevcuttu. Ancak 2001 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle söz konusu ifade kaldırılarak, yerine “Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür” ifadesi getirildi (Erdem, 2012, s. 15).

Hem 1961 hem de 1982 Anayasalarındaki vatandaşlık tanımı, Anayasa Mahkemesi tarafından, herhangi bir etnik gruba ayrıcalık tanınmasını önleyen, birleştirici ve bütünleştirici temeli tasvir

ettiği şeklinde yorumlanmış olmasına rağmen bazı çevrelerce yeterince kapsayıcı olmadığı, dışlayıcı ve ırk temelli bir anlayışı yansıttığı gerekçesi ile eleştirilmektedir (Polat, 2012, s. 151).

Öte yandan, 1961 ve 1982 Anayasalarının 3. Maddesinde, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi yer almaktadır. Bu açıklama, Türkiye Cumhuriyeti'nin beşeri unsurunun Türk Milleti olduğunu ve Türkiye'nin tek milletli bir devlet olduğunu ifade etmektedir (Özbudun, 1993, s. 47).

Anayasa Hukuku Profesörü, Kemal Gözler'e göre, Türkiye'de, Türk Milletinden başka bir milletin varlığı hukuken ileri sürülemez, etnik ve kültürel farklılıklar Türk kimliğinin rakibi değil tabiiileri olarak kabul edilir. Devletin ülkesiyle bölünmezliği ilkesi ise ülkenin bütünlüğünü, ülke topraklarının parçalanıp, devredilmeyeceğini içermektedir. Bu şekilde, devlet, ülke ve millet unsurlarında bölünme tehlikesi yaratabilecek her türlü ayrılıkçı akım yasaklanmıştır. Türk vatandaşlığı yerine başka herhangi bir kavramı koymak, millet anlayışı içinde bütünlüşmüş Türk toplumunu zaafa uğratacak ve devletin üniter yapısına zarar verecektir (Topuzkanamış, 2012, s. 153).

Anayasalarda vatandaşlık tanımı yapılırken, etnik ve kültürel farklılarından dolayı günlük hayatta birden fazla dil kullanıldığı için anadil konusunda da belirleyici hükümler yer aldı. 1921 Anayasasına, 1923'te yapılan değişiklik ile eklenen devlet dili Türkçedir hükmü 1924 Anayasasında da yer aldı. 1961 ve 1982 Anayasalarının üçüncü maddesinde de resmi dil Türkçe olarak tanımlandı. Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında, Lozan Antlaşması ile tanınanlar haricinde azınlık bulunmamakla birlikte, kültürel haklar konusunda çoğulcu bir politika izlemektedir. Ağustos 2003 tarihinden itibaren Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçeleri kullanmaları konusunda yasal ve idari düzenlemeler yapıldı (Tunç, 2004, ss. 106-107). Buna göre, farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için, Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tabii olmak şartıyla özel kurslar açılabileceği, bu kurslarda ve diğer dil kurslarında aynı maksatla dil dersleri konulabileceği belirtildi. Cumhuriyetin anayasada belirtilen temel niteliklerine, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı öğretim yapılamayacağı düzenlemede yer aldı. Bu kursların ve derslerin açılmasına ve denetimine ilişkin esas ve usullerin, Millî Eğitim Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle düzenleneceği, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkındaki Kanun'da 2003 yılında yapılan değişikliklerle ana dili öğrenmek üzere özel dil kurslarının açılmasına izin verildi. Vatandaşların günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabileceği belirtildi (TBMM, 1983, s. 6135). Farklı dil ve lehçelerin varlığını sürdürmesi etnik ve ulusal kimliklikler bağlamında anlam kazanmakla birlikte aynı zamanda kültür politikasının da önemli bir boyutudur (Fenton, 2001, s. 8).

Birden fazla kültür, dil ve geleneğin bir arada olduğu ülkelerde farklı unsurları barındırabilmek üç şekilde mümkün olmuştur. İlki farklı kültürlerin bir yere yerleştirilip aralarında herhangi bir ilişki olmaması, ikincisi içlerinden birinde özümsemeleri ve silinmeleri sonuncusu da bir bütün içinde beraber var olabilmeleridir. Bu son anlayışa göre, hem Kürt, Boşnak veya Laz olmak, hem vatandaş olmak ve dolayısıyla vatandaşlık bazında Türk olmak, kendi kimliğinden vazgeçmeden bir üst kimlikte birleşebilmektir (Bilgin, 1998, ss. 243-244).

Günümüzde, Türkiye sınırları içinde yaşayan bireyler, demokrasiye katılma ve katkıda bulunma, gerektiğinde anayasayı değiştirecek oyu kullanma hakkına sahip vatandaşlardır. Türk olduğunu kabul etmeyip, etnik kimliği ile var olmayı tercih eden kişilerin bunu dile getirme hakkı olduğu kadar Cumhuriyet Anayasası'nın temel ilkelerine uymaları ve saygılı davranmaları gerekmektedir (Güvenç, 1998, s. 134).

SONUÇ

Çok kültürlü toplumsal yapıya sahip ülkeler, toplumsal birliğin sağlanması ve farklılıkların tanınması gibi birbiri ile çatışan iki taleple karşı karşıyadır. Çok kültürlü toplumlarda birlik ve farklılıklar arasında sağlanan denge, toplumun devamının sağlanmasında çok önemlidir. Ulus devletlerin karşı karşıya kaldığı en büyük problem farklılığın nasıl tanınacağı ve ulusal kimliğin nasıl kurgulanacağıdır. Birçok ulus devlette farklı etnik gruplar ulus devlet ile zayıf bağlara sahiptir ve bu da ulus devletin varlığını ve devamlılığını tehdit eden önemli bir sorundur. Birey ve toplum ilişkisinin biçimlendiği her konunun vatandaşlıkla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Vatandaşlık, bireyin sahip olduğu statü ve hakları içerirken aynı zamanda da yükümlülükleri de ifade etmektedir. Çok kültürlü toplumlarda devletin ve milletin birliğini ve tüm farklı unsurların ortak bir kimlik ile bir arada yaşamasını sağlamak her zaman zor ve sorunlu olmuştur. Bundan dolayıdır ki çok kültürlü bir toplumda, üst kimliği esas alarak okullarda özellikle de ilköğretim düzeyinde vatanseverlik ve vatandaşlık bilincinin oluşturulmasına yönelik eğitim politikasının izlenmesi önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılın başından itibaren gerçekleştirilen hukuki ve idari düzenlemeler, dini ve etnik kimliğe göre cemaatler halinde yaşayan milletler topluluğunu, somut ayrıcalıklardan uzak, eşit insanlar topluluğu olarak tanımlamıştır. Eşit vatandaş olarak hukuki statü kazanan Osmanlı tebaası, ortak çıkarlar ve sosyal refah etrafında ortak bir vatan ideali ile birleştirilmeye çalışılmış hem kültürel hem de ideolojik olarak Osmanlı kimliği kurgusu oluşturulmak hedeflenmiştir.

Millî Mücadele dönemi 1921 Anayasasında, vatandaşlığın tanımı yapılmayarak tüm etnik, dini ve mezhepsel farklılıkları kapsayıcı ifadeler yer almıştır. Çünkü dönemin öncelikli meselesi, vatandaşlık tanımından çok millî mücadele süresince toplumsal mutabakatı sağlamak olmuştur.

1924 Anayasasında ırksal ve dilsel farklılıklar kabul etmekle birlikte, Türklük sıfatına bu ayrılıkların üstünde tutulmuştur. Atatürk'ün ifade ettiği şekli ile Türkiye Cumhuriyeti'ni devletini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denmiştir. Milliyetin esası ırka göre belirlenmemiştir. Türk vatandaşlığı etrafında farklılıklar birleştirilmiştir. Ulusal kimliğin inşasının hedefi "biz" olma bilincinin vatandaşlarca içselleştirilip kabul edilmesi olmuştur. Askeri müdahalelerden sonra hazırlanan 1961 ve 1980 Anayasalarında ise "Türk" vurgusu net bir şekilde yer almıştır. Bu vurgunun etnik kimlikleri yok saymadığı, onların üstünde bir yaklaşım olduğu zaman içinde devletin farklı kurumları tarafından belirtilmiş olsa da Türkiye'deki vatandaşlık sorununu 1961 ve 1980 da anayasaları da çözmemiştir. 1980 anayasasının yapılmasının ardında da aynı mesele farklı etnik ve kültürel unsurları bir arada barındıran Türkiye'nin gündemini meşgul etmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akça, G. ve Vurucu, İ. (2016). *Doğudan Batıya Devletler Toplular Farklılıklar*, Der. Ayça Günkut Vurucu- Gürsoy Akça- İkbâl Vurucu, İstanbul: Aygan Yayınları
- Bilgin, N. (1998). Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği, *Yetmişbeş Yılda Tebaadan Yurttaş* Doğru, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 149-159.
- Bozkurt, G. (1996). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eraslan, C. ve Olgun, K. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul: 3F Yayınları.
- Fenton, S. (2001). *Etnisite Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Çev. Nihad Şad, Ankara: Phoenix Yayınları
- Gülalp, H. (2007). *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus Devletin Sorgulanması*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Güvenç, B. (1998). Cumhuriyet ve Kimlik: Konu, Sorun, Kapsam ve Bağlam, *Yetmişbeş Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 126-136.

- Heather, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, Çev. Meral Delikara Üst, Ankara: İmge Yayınları.
- Işın, E. ve İşyar, B. (2005). Türkiye'de Ulus-Devlet ve Vatandaşlığın Doğuşu, *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Der. Ayhan Kaya- Turgut Tarhanlı, İstanbul: Tesev Yayınları.
- Kadioğlu, A. (2008). *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özbudun, E. (2014). *Türkiye'de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (1993). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdil M. A. (2021). *Osmanlı Millet Sisteminden Türk Ulusuna Giyim ve Kimlik*, İstanbul: Hiperyayın.
- Serbestoğlu, İ. (2014). *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Tanilli, S. (1980). *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu N. (2001). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 – 1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık Zor Zanaat, Yetmişbeş Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 10-45.
- Üstel, F. (2008). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcı, F. (2015). *Azınlık Okullarında Tarih Eğitimi ve Çokkültürlülük*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.
- Yazıcı, S. (2009). *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Makaleler**
- Aydoğdu, N. (2020). Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9, (1), 637-662.
- Aysever, K. (2012). Çok Kültürlülük, Değişim ve Felsefi Tutum Alış, *Dört Öge Dergisi*, (1), 1-10.
- Baş, F. C. ve Yıldırım, A. F. (2012). İmparatorluk Döneminden Postmodern Döneme Farklılıkların Bir Arada Yaşama Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi ve Çokkültürlülük, *Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmaları Kongresi Bildirileri*, 502-509.
- Coşkun, V. (2008). Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (16), 1-21.
- Çelik, H. (2008). Çokkültürlülük ve Türkiye'deki Görünümü, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (15), 319- 339.
- Dönmez, A. (2019). Tanzimat, Islahat Fermanları ve Avrupa Devletleri: İçerik, Ortaya Çıkış ve Tepkiler (1839–1856), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (22), 37-65.
- Ercins, G. ve Görüşük L. (2016). Türkiye'de ve Batı'da Çokkültürlülük Gerçeği, *Turkish Studies*, 11 (2), 383-401.
- Erdem, F. H. (2012). Yeni Anayasaya Doğru Vatandaşlık, Osmanlı–Türkiye Anayasalarında ve Yeni Anayasada Vatandaşlık, *Seta Analiz Dergisi*, (51), 5-27.
- Erdoğan, M. ve Vatandaş C. (2020). Aynılık-Farklılık Geriliminde Bir Siyasal Teori Olarak Çok Kültürlülük ve Asimilasyon, *Turkish Studies*, 15 (5), 2787-2800.
- Gören, K. B. B. (2019). Çok Kültürlülük Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikası, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 21(1), 3-19.
- Gülener, S. (2007). Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 36-67.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Bilig*, (47), 215-240.
- İnsel, A. (2001). Çokkültürlülük, Çokkimliklilik, Çoğulculuk, *Modernleşme ve Çokkültürlülük Helsinki Yurttaşlar Derneği Bildirileri*, 100-103.
- Kaya, İ. (2007). Azınlıklar Çokkültürlülük ve Mardin, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), 44-55.

- Konuralp, E. (2018). Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü Yeniden Kabilecilik mi?, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13
- Kurnaz, Ç. S. (2012). Kimlik ve Çok Kültürlülük Üzerine Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (41), 32-54.
- Özensel, E. (2012). Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (1), 55-70.
- Özyüksel, M. (2011). İkinci Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), 240-264.
- Polat, E. G. (2012) Osmanlı'dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı, *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 128-157.
- Şan, M. K. ve Haşlak İ. (2012). Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (1), 29-54.
- Topçuoğlu, A. A. (2019). İslam Hukukunda ve 1869 Tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nde Çocukların Vatandaşlık Durumu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (62), 1816- 1831.
- Toprak, Z. (2005). Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların Türkleştirme Politikası, *Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım Uluslararası Konferans Tebliğleri*, 77-82.
- Topuzkanamış, E. Ş. (2012). Anayasal Vatansızlık Kavramının Anlamı, Amaçları ve Bu Kavram Işığında Geçmişle Yüzleşme Politikaları, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 133- 168.
- Tunç, H. (2004). Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 1-58.
- [eki-anayasalar/1924-anayasasi/](https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf) adresinden 20.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- TBMM. (1973). *Milli Eğitim Temel Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> adresinden 20.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- TBMM. (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=66 adresinden 18.04.2022 tarihinde erişilmiştir.

Mevzuat

- TBMM. (1983). *Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun*. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2923.pdf> adresinden 12.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- TBMM. (1924). *Teşkilatı Esasiye Kanunu*. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onc>